

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В УМОВАХ НАВЧАННЯ У ВНЗ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Динамізм процесів, що відбуваються в українському суспільстві, створює таку соціокультурну та освітню ситуацію, вихід з якої безпосередньо пов'язаний з формуванням високої якості, професіоналізму та конкурентоспроможності майбутніх фахівців у галузі практичної психології. В цій ситуації змінюється уявлення про практичного психолога, про сутність та зміст його професійно-особистісного розвитку в умовах інноваційної освітньо-виховної практики, пошуку та збагнення суб'єктом сенсу, цінностей, аксіологічних основ майбутньої професійної діяльності (І.Д. Бех, Г. Ковальчук, А. Бодальов, К. Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, А.Деркач, Л.Л. Божовіч, Л.С. Виготського, Г.С. Костока, А.М. Леонтьєва, В.М. Мясничева, С.Л. Рубинштейна, Т.М. Титаренко).

Соціальна значущість діяльності практичного психолога, постійне підвищення його ролі у формуванні і розвитку людини на різних життєвих етапах викликає необхідність розробки і реалізації нових технологій його професійної підготовки й особистісного становлення. Становлення особистості практичного психолога здійснюється в процесі його професіоналізації і визначається правами, обов'язками та етичними нормами, які знаходять своє віддзеркалення у властивостях і якостях зрілої особистості, що здатна цілеспрямовано перетворювати внутрішній і зовнішній світ за своїми власними законами. У процесі професійної підготовки майбутній практичний психолог повинен сформуватися як активний суб'єкт діяльності, як зріла особистість з розвинутими професійно-важливими якостями (В.Панок, Н.Чепелева, О. Бондаренко) [1, с. 77]. Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI столітті визначає головною метою української системи освіти створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості. В умовах особистісно-орієнтованої освіти значно підвищуються вимоги, і до особистості майбутнього практичного психолога, і до рівня його професіоналізму.

Відповідно, актуальність проблеми зумовлена потребою сучасної системи освіти в інтеграції основних конструктів професійно-особистісної стійкості майбутнього фахівця в навчально-виховний процес в умовах ВНЗ.

У цілісній системі підготовки майбутнього фахівця до професійної діяльності, спираючись на роботи М.Дьяченко, Л.Кандибович, В. Моляка, виділяють дві підсистеми: довготривалу, яка є стійкою системою особистісних, суб'єктивних та індивідуальних професійно-важливих якостей, та динамічну, яка є ситуативним особистісним утворенням [3, с.169]. Т.Кудрявцев виділив такі етапи професійного становлення майбутнього фахівця: 1) формування професійних намірів; 2) професійне навчання; 3) професійна адаптація; часткова чи повна реалізація особистості в професійній праці [6].

Г.Ковальчук передбачає досягнення вершин професіоналізму через проходження криз низку етапів, кожний з яких означає здобуття чергової межі професійної компетентності. Він виокремлює 5 рівнів професіоналізму: репродуктивний, адаптивний, локально-моделюючий, системно-моделюючий та творчий. Зазначені рівні професійної компетентності є моделлю для оцінювання її дозволяють відстежувати еволюцію професійного росту, виявляти її тенденції і додавати професійній діяльності оптимального характеру відповідно до її призначення і власної стратегії досягнення [3, с. 204].

На сьогодні склалися певні теоретичні передумови, що створюють умови для побудови системи розвитку професійно-особистісної стійкості психолога у вищій школі. До таких передумов слід віднести сучасні уявлення про цілісний підхід до аналізу професійно-особистісного становлення і розвитку, вперше сформульовані В.М.Бехеревим і прийняті Б.Г. Ананьєвим, обґрунтовані і розвинені в рамках акмеологічної науки в 90-і роки (К.А.Абульханова-Славська, О.С.Анісімов, А.С.Гусева, А.А.Деркач, В.Г.Зазікин, Н.І.Конюхов, Н.В.Кузьміна, Л.Г.Ляптев, А.К.Маркова, В.Г.Міхайловський, Л.А.Степнова, А.Н.Сухов, і ін.) [6]. Сукупність висунутих цими ученими ідей базується на інтеграції досягнень суспільних, природних і технічних наук, які досліджують, пізнають і перетворюють практику підготовки майбутніх фахівців з врахуванням всіх реальних її змін. Цей шлях дозволяє об'єктивно підійти до дослідження і конструктивного вирішення проблеми формування професійно-особистісної стійкості майбутнього психолога у ВНЗ.

У психологічній літературі поняття "стійкості" розглядали у своїх роботах В.Є. Пенюков (виділив ознаки стійкості та тип діяльності людини, що визначає її стійкість), В.Є. Чудновський (описав рівні стійкості особистості), К.М. Левітан, Н.А. Подимов. Особливості професійної стійкості у своїх працях розглядали А.Я. Чебикін, К.К. Платонов, Е.М. Ковальчук, З.Н. Курлянд. Окремі аспекти професійно-особистісної стійкості досліджуються в працях В.Г. Асєєва, Л.І. Божович, Ф.С. Василюка, Г.Л. Гаврилової, Л.П. Гримак, Е.Ф. Зеєра, П.Б. Зильбермана, В.С. Мерліна, А.Г. Морозова, Н.А. Подимова, П.С. Решетнікова, В.Є. Чудновського [9, с.95].

Аналізуючи поняття стійкості з психолого-педагогічної точки зору, В.Є. Чудновський вбачає в стійкості особистості [особистості] два рівні: а) оборонний, при якому людина зберігає свої особистісні якості, протистоїть зовнішнім діям, що перечають його особистісним позиціям та установкам; б) наступальний, пов'язаний із здатністю людини реалізувати свої особистісні позиції, перетворювати обставини і власну поведінку [9, с. 95-98]. Психологічна стійкість є цінною характеристикою особистості, готовністю протистояти стресогенній дії у важких ситуаціях, що забезпечує її. По характеристиці К.М.Льовітана, вона включає здатність витримувати надмірне збудження і емоційну напругу, що виникає під впливом стресорів, а також здатність зберегти без перешкод для діяльності високий рівень активації [6, с.76].

Психологічна стійкість у науковій літературі розуміється як взаємозв'язок і взаємообумовленість стабільності і мінливості. Так, А.Я.Чебикін відзначає, що одна і та ж людина в різних умовах може проявляти різні рівні психологічної стійкості. Насамперед, це залежить від роду виконуваної ним діяльності. Якщо суб'єкт володіє достатніми знаннями, уміннями і навичками в професійній роботі, зовнішні чинники робитимуть набагато менший негативний вплив, ніж тоді, коли такі знання, уміння і навички відсутні [8, с.10].

Під професійною стійкістю К.К. Платонов мав на увазі "...таку властивість особистості, в якій виявляється інтенсивність, дієвість і стійкість професійної спрямованості. Професійна стійкість характеризується злиттям робітника зі своєю професією, коли професійна діяльність стала його трудовою домінантою" [8, с. 7].

На думку С.М. Ковальчука, професійна стійкість означає відповідність мотивів і інтересів особистості реальному вмісту її праці. Якщо така відповідність спостерігається, людина успішно справляється з професійною діяльністю, менше втомлюється і дратується. На підставі цього можна говорити про психічну або психологічну активність особистості, що визначає її стійкість [4, с.53-55].

Психологічне благополуччя, як компонент психологічної стійкості, є одним з основних елементів психічного здоров'я, буття особистості, який може виступати критерієм розрізнення понять норми та не-норми. Психологічне благополуччя самого психолога при роботі з клієнтами відіграє значущу роль. Адаже ефективність та успішність психолога-консультанта окрім чіткого розуміння ним специфіки консультативного процесу, вимагає від нього і реалізації власних потенцій, які сприяли б кращому порозумінню між консультантом та клієнтом. Це також означає, що консультант сам повинен бути психологічно здоровою особистістю. У книзі Norman M. Bradburn "Структура психологічного благополуччя" структура психологічного благополуччя розглядається з точки зору двох вимірів – позитивних та негативних переживань, кожне з яких формує благополуччя як незалежну змінну [10, с. 97]. На думку Carol D. Ruff, поняття психологічного благополуччя включає в себе шість ключових вимірів: автономія, вплив навколишнього середовища, особистісне зростання, гарні стосунки з іншими, ціль у житті та самоприйняття [10, с. 98-99].

Разом з тим, інтеграційний механізм формування професійно-особистісної стійкості в період навчання і ВНЗ, як умови психологічного благополуччя, не досліджено в повній мірі, що й зумовлює необхідність створення моделі розвитку особистості фахівця на етапі його професійного становлення.

Аналізуючи поняття стійкості з філософської точки зору, В.Є. Пенюков виділив наступні його ознаки: стійкість об'єкта чи системи визначається їх якісними характеристиками; система може шляхом кількісних змін переходити з одного стану в інший, при цьому стійкість визначає цілісність, деякі загальні принципи системи і її здатність до розвитку; стійкість проявляється як діалектична протилежність мінливості; стійкість властива тільки цілісним системам й характеризується активністю самоорганізації; стійкість є результатом функціонування механізмів, що активно протидіють впливам, що порушують стан системи; стійкість системи не можлива без існування ієрархічної структури внутрішніх факторів.

Таким чином, стійкість можна розглядати, як активність самоорганізації, яка виконується високорозвинутими системами шляхом самозміни у відповідності до оточуючих умов, при наявності зворотного зв'язку.

Психологічне благополуччя – це психологічне поняття, що допомагає людям оцінювати власне життя. Така оцінка може бути насамперед когнітивною (наприклад, задоволеність життям чи сімейне благополуччя) або ж може часто закладатися у позитивних емоціях (радість, щастя, задоволення тощо) чи негативних емоціях (наприклад, депресія).

Поняття "психологічне благополуччя" використовується для позначення стану, що не пов'язаний з переживанням стресу, певного особистісного чи професійного погіршення. Психологічне благополуччя є результатом переживання особистістю успіхів чи досягнень у професійній реалізації, гармонії у особистому житті, реалізації особистістю власного потенціалу тощо.

Відповідно, проблематикою роботи виступає встановлення взаємозв'язку між моделлю професійно-особистісної стійкості майбутнього фахівця та рівнем розвитку психологічного благополуччя в умовах навчання у ВНЗ.

Основна мета нашої роботи полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні критеріїв професійно-особистісної стійкості майбутнього фахівця в процесі навчання у ВНЗ.

Модель фахівця в галузі практичної психології повинна містити такі професійно важливі особистісні риси і якості, до яких повинен прагнути у своєму розвитку кожен практичний психолог, і які можна об'єднати в такому понятті як позитивна Я-концепція: адекватність і стійкість самооцінки, емпатійність, толерантність, відсутність хронічних внутрішніх особистісних конфліктів і т.д. В основу моделі особистості психолога-практика покладено три вимірювання:

- 1) багаторівнева взаємодія суб'єкта з довколишнім природним і соціальним середовищем;
- 2) вимірювання структурної організації суб'єкта (когнітивні, мотиваційні і операційні складені структури суб'єкта);
- 3) вимірювання часу (життєвий шлях особистості) [4].

Відповідно до цієї моделі емпірично вивчалися психологічне благополуччя та такі аспекти саморегуляції: 1) мотиваційний – вміння керувати своєю мотиваційною сферою; 2) емоційно-вольовий – наполегливість і самовладання; 3) інструментально-технічний – вміння самоорганізації (цілепокладання, аналіз ситуації, планування, самоконтроль, корекція, вольові зусилля й самоорганізація у цілому); 4) низка характеристик особистості, які тісно пов'язані з саморегуляцією, створюють основу її особистісного рівня, але, вірогідно, не зводяться тільки до саморегуляції. Це відповідальність, локус контролю, допитливість (потяг до нового, яке розширяє можливості дії, надає основу для вибору нових цілей), проактивний копінг (тенденція ставити все більш складні цілі перед собою, йти на труднощі заради свого розвитку), загальна самоефективність (впевненість у власних силах), утягненість у діяльність (показник інтенсивного утягнення у реалізацію осмислено вибраної й організованої діяльності), осмисленість (глибоке розуміння ситуації та своїх дій, їх сенсу, можливостей, необхідного, наслідків і т.д.). На наш погляд, дані характеристики особистості складають те, що Д. Леонтьєв визначив як особистісний потенціал [2], хоча й у дещо доповненому розумінні: до стійкості та впевненості у собі, здібності шукати нові можливості й самовизначатися, а також інтенсивно й відвертаючись від усього іншого, виконувати поставлені цілі, ми додали осмисленість.

Вибірку емпіричного дослідження склали 120 студентів Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького. Методи дослідження: 1) методика А.А. Файзуллаєва "Мотивационная саморегуляция" [7]; 2) багатомірний опитувальник "Личностный потенциал" (зібраний нами на основі шкал та окремих пунктів низки англо- й російськомовних методик, що відображають перелічені вище характеристики особистісного потенціалу); 3) опитувальник "Диагностика особенностей самоорганизации-39" (ДОС-39) О.Д. Ішкова [5]; 4) тест-опитувальник Зверькова й Ейдмана "Волевая саморегуляция" [5]; 6) методика "Психологическое благополучие" у адаптації Т.Д. Шевеленкової та П.П. Фесенко [10].

Таблиця 1

Компоненти, що впливають на формування професійно-особистісної стійкості майбутнього практичного психолога

Компоненти, що сприяють формуванню професійно-особистісної стійкості майбутнього практичного психолога				
Мотиваційний компонент	Когнітивний компонент	Конотативний компонент	Рефлексивно-ціннісний компонент	Регуляційно-вольовий компонент
Мотиви, пов'язані з відношенням до майбутньої професійної діяльності	Знання про закономірності майбутньої професійної діяльності у галузі практичної психології	Володіння засобами організації й творчого вирішення завдань майбутньої професійної діяльності	Здатність до рефлексії	Вольова регуляція майбутньої діяльності
Усвідомленість і вираженість професійної спрямованості особистості	Знання про принципи, напрямки, технології психологічної діяльності		Ціннісні орієнтації в майбутній професійній діяльності	Здатність до саморегуляції
Мотиви, пов'язані з розвитком професійно значимих якостей особистості	Предметно-специфічні знання	Вміння та навички професійно стійкої поведінки	Готовність до продуктивного співробітництва встановлення довірливих відносин (рівень розвитку комунікаційної сфери та емпатії)	Вольова регуляція на етапі саморозвитку
Мотиви досягнень	Знання про відповідність власних особистісних якостей майбутнього психолога вимогам професії	Вміння перебудувати поведінку й діяльність в умовах, що змінюються (адаптивні можливості особистості)		Рівень розвитку емоційного регулювання

У процесі обробки даних, використовуючи аналіз головних компонентів, ієрархічний кластерний аналіз та аналіз надійності (альфа Кронбаха, у подальшому – α), ми: 1) виокремили у методикі Файзуллаєва шкалу неуспішності мотиваційної саморегуляції ($\alpha=0,865$, поднебудь такі характеристики як скрита депривація потреб, кризи прийняття та реалізації мотивів, недостатні осмисленість, усвідомленість, ієрархічність та інтегрованість, ситуаційна й емоційна незалежність мотиваційної сфери та ін.); 2) підтвердили достатній рівень надійності шкал особистісного потенціалу (α у діапазоні від 0,655 до 0,842); 3) визначили, що пункти особистісного потенціалу складають єдину шкалу ($\alpha=0,957$), яку можна позначити як особистісний потенціал, або як розвиненість особистісного рівня саморегуляції.

Результати кореляційного аналізу свідчать, що психологічне благополуччя пов'язане з усіма шкалами саморегуляції, що вивчалися. Найбільш сильні зв'язки виявлені з особистісним потенціалом та такою його субшкалою, як проактивний копінг, субшкалою самоорганізації – корекцією та неуспішністю мотиваційної саморегуляції. Тобто для психологічного благополуччя найбільш важливими виявилися вміння керувати своєю мотиваційною сферою, коректувати виконання діяльності з урахуванням поточних змін, ставити перед собою все більш важкі цілі та досягати їх, а також інтегративний показник особистісний потенціал, який поєднує впевненість у власних силах, активність, потяг до нового та відповідальність, глибоке розуміння ситуації, вміння інтенсивно утягнутися у виконання осмисленої цілої діяльності та бачення нових можливостей. Розбивання досліджуваних на групи за рівнем психологічного благополуччя та дисперсійний аналіз показали, що виявлені взаємозв'язки психологічного благополуччя та шкал саморегуляції мають лінійний характер.

Рівняння лінійної регресії показує, що завдяки характеристикам саморегуляції, що досліджувалися, можна передбачити 57,5% відсотків дисперсії змінної психологічне благополуччя, що демонструє важливість цих характеристик для благополуччя. Звичайно, ми не говоримо про причинні зв'язки, бо, зрозуміло, що для розвитку саморегуляції також необхідні певні умови, такі що відносяться до психологічного благополуччя і обумовлюють його. Але логічно припустити, що вміння саморегуляції в більшій мірі обумовлюють досягнення людини, її процес відповіді на екзистенціальні виклики, хоча ці досягнення та процес відповіді, у свою чергу сприяють розвитку саморегуляції, а можуть бути й необхідною передумовою цього розвитку.

Змістовний аналіз членів рівняння значною мірою підтверджує результати кореляційного аналізу: для психологічного благополуччя найбільш важливі проактивний копінг (активна позиція у житті, прагнення до все більш важких цілей, можна сказати – модус свободи), відповідальність (доведення справ до кінця, добросесність, надійність, вимогливість до себе – модус відповідальності), корекція (вміння освоюватися при зміні обставин, вміння коректувати діяльність відповідно до поточної ситуації та своїх потреб) та, дещо менше, успішність мотиваційної регуляції (вміння впорядковувати та інтегрувати свою мотиваційну сферу, керувати та розгортати процеси утворення та реалізації мотивів). Звісно, усі ці характеристики мають дещо спільне – насамперед, вміння вільно та відповідально керувати собою. Часто це близько й до такого компонента благополуччя як автономія. Але ми наповнюємо ці більш загальні концепти конкретикою дослідження окремих аспектів системи саморегуляції: мотиваційного, емоційно-вольового, інструментально-технічного, особистісного.

Як показують результати, саме особистісні характеристики саморегуляції є найбільш пов'язаними з психологічним благополуччям. До того ж, кореляції (які ми спеціально не розглядали в цілях більш стислого викладання) субшкали автономія зі шкалами саморегуляції слабкіші (а деякі й статистично незначущі), ніж загальні шкали психологічне благополуччя, тобто взаємозв'язки саморегуляції та психологічного благополуччя не є артефактом кореляції саморегуляції та лише одного з компонентів психологічного благополуччя. Таким чином, для підвищення психологічного благополуччя шляхом розвитку системи саморегуляції найбільш доцільними мішенями впливу уявляється вироблення активної позиції у житті, відповідальності, вміння коректувати свої дії відповідно до обставин та вміння керувати своєю мотиваційною сферою.

Висновки. Психологічне благополуччя, як компонент професійно-особистісної стійкості майбутнього фахівця, статистично значуще й лінійно взаємопов'язане з усіма показниками саморегуляції, що вивчалися. При цьому найбільш сильні взаємозв'язки спостерігаються з проактивним копінгом, корекцією, особистісним потенціалом та неуспішністю мотиваційної саморегуляції. Найбільш доцільним для підвищення психологічного благополуччя та формування професійно-особистісної стійкості в умовах навчання у ВНЗ шляхом розвитку системи саморегуляції уявляється вироблення активної позиції у житті, відповідальності, навичок корекції та вміння організувати свою мотиваційну сферу.

Перспективою подальших досліджень виступає розробка програми формування професійно-особистісної стійкості, як домінуючого елемента підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Категорія "ставлення" в контексті розвитку образу "Я" / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3. – С. 9-21.
2. Леонтьєв Д.А. Опыт структурной диагностики личностного потенциала / Д.А. Леонтьев, Е.Ю. Мадрикова, Е.Н. Осин, А.В. Плотникова, Е.И. Рассказова // Психологическая диагностика, 2007. – №1. – С. 8 – 31.
3. Основы практической психологии: учебник для студентов высших заведений / [под ред. Панок В.Г., Титаренко Т.] – К.: "Либідь", 1999. – С. 216.
4. Пеньков В.Е. Профессионально-личностная устойчивость будущего учителя / В.Е. Пеньков. – Из-во Белгородского государств. ун-та, 1998. – 115 с.
5. Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции / [под ред. А.А. Бодалева, И.М. Карлинской, С.Р. Панталева, В.В. Столина]. – М.: Издательство МГУ, 1990.
6. Психологические основы становления профессионала // Психология сегодня: мат-лы I Всерос. научн. конф. Ежегодник РПО. – М.: Изд-во РПО, 1996. – Т. 2. – Вып. 2. – 0,2 п.л.
7. Файзуллаев А.А. Мотивационная саморегуляция личности / А.А. Файзуллаев. – Ташкент: ФАН, 1987.
8. Чебыкин А.Я. Особенности эмоциональной устойчивости и психологические средства ее формирования : автореф. дис. ... канд. психол. наук. / А.Я.

Чебыкин. – М., 1979. – 16 с.

9. Чудновский Э.В. Смысл жизни и судьба /

Э.В. Чудновский. – М., 1996. – 260 с.

10. Шевеленкова Т.Д. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) / Т.Д. Шевеленкова, П.П. Фесенко // Психологическая диагностика. – 2005. – №3. – С. 95-129.

Подано до редакції 05.02.2010

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовані основні етапи підготовки фахівця в області практичної психології, виділені основні компоненти моделі професійно-особистісної стійкості, а також вивчені основні аспекти психологічного благополуччя майбутніх практичних психологів. Виявлено, що найбільш доцільним для підвищення психологічного благополуччя і формування професійно-особистісної стійкості, шляхом розвитку системи саморегуляції, виступає вироблення активної позиції в житті, відповідальності, навиків корекції та вмінь організувати свою мотиваційну сферу.

Ключові слова: професійно-особистісна стійкість, психологічне благополуччя, саморегуляція, самореалізація, мотиваційна сфера, корекція.

А.Б. Бердник

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В УСЛОВИЯХ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ КАК СРЕДСТВО СОХРАНЕНИЯ ЕГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы основные этапы подготовки специалиста в области практической психологии, выделены основные компоненты модели профессионально-личностной устойчивости, а также изучены основные аспекты психологического благополучия будущих практических психологов. Выявлено, что наиболее целесообразным для повышения психологического благополучия и формирования профессионально-личностной устойчивости, путем развития системы саморегуляции, является выработка активной позиции в жизни, ответственности, навыков коррекции и умений организовывать свою мотивационную сферу.

Ключевые слова: профессионально-личностная устойчивость, психологическое благополучие, саморегуляция, самореализация, мотивационная сфера, коррекция.

A.B. Berdnik

FORMATION OF PROFESSIONAL AND PERSONAL STABILITY OF FUTURE SPECIALIST IN TERMS OF HIGH EDUCATION AS A MEANS OF PRESERVING THEIR PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

SUMMARY

The article analyzes basic stages of training specialists in the field of practical psychology; points out basic components of the model of professional and personal stability; investigates basic aspects of psychological well-being of future practical psychologists. It is established that the most expedient conditions of increasing psychological well-being and forming professional and personal stability through development of self-regulation system are forming an active life position, responsibility, skills of correction and abilities to organize own motivational sphere.

Keywords: professional and personal stability, psychological well-being, self-regulation, self-realization, motivational sphere, correction.
